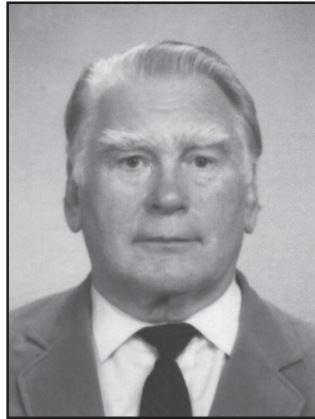

Lietuviškos spaudos draudimas ir jos atgavimo šimtmetis

Dr. Vilius Užtupas

Tris šimtmečius egzistavusi ir pamažėl klestėjusi lietuviška spauda 1864 m. buvo rusų valdžios uždrausta. Tai - precedento neturintis atvejis, kuomet skaitlingesni okupantai ištiesą keturiasdešimtmetį neleido vietos gyventojams naudotis nelengvai pramoktu lietuvišku raštu.

Minėdami šią nelinksmą datą, turime bent trumpai apžvelgti lietuviškų knygų leidybos pradžią. Mat pirmąją lietuvišką knygą - Martyno Mažvydo „Katekizmą“ - 1547 m. išspausdino Karaliaučiuje Hanso Veinreicho spaustuvė. Tiesa, Vilniuje pirmoji spaustuvė įsikūrė 1522 m., išspausdino senąją slavų kalbą „Mažąją kelionių knygelę“, o 1525 m. - „Apaštalą“. Galima tik džiaugtis, kad Vilnius, kaip poligrafijos miestas, bemaž pusamžiu pralenkė Maskvą, kur pirmąją datuotą knygą „Apaštalą“ Ivanas Fiodorovas išspausdino tik 1564 metais.

Antrojoje 16 a. pusėje Vilniuje veikė nemažas skaičius leidybinių spaustuvinų organizacijų. Čia buvo leidžiamos knygos lietuvių, lenkų, lotynų ir kitomis kalbomis. O iki 1864 m. lietuviškas knygas leidusios spaustuvės veikė ne tik Vilniuje, bet ir daugelyje kitų Lietuvos miestų ir miestelių.

Lietuviškos spaudos draudimą rusų valdžia grindė tuo, kad lietuviai aktyviai prisidėjo prie 1831 m. ir ypač 1863 m. sukilimų. Nors pastarasis buvo daugiausia vadovaujamas lenkų, bet jų knygų leidyba kažkodėl buvo tik apribota, o lietuviškų visiškai uždrausta.

Lietuviškų knygų draudimas buvo labai aršus ir griežtas. Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas, numalšinęs 1863 m. sukilimą ir veikdamas ranka rankon su švietimo apygardos globėju Ivanu Kornilovu pagal 1863 m. Vilniaus švietimo apygardos taisyklės 1864 m. uždarė visas katalikų parapines ir kitas nevalstybines mokyklas, kuriose iki tol buvo mokoma lietuvių kalba. Tais pačiais 1864 m. uždrausta lotyniškais raidėmis spausdinti ir platinti visas lietuviškas knygas. Jas leista spausdinti tik rusiškais pasaulietinio šrifto raidėmis, kurias, reformuodamas rusiškąją raštiją, 1708 m. įvedė Rusijos caras Petras I.

Įvedusi rusiškąją raidyną, caro valdžia ėmėsi prievarta jį įgyvendinti. Buvo išleistos rusiškais raidėmis išspausdintos įvairios „Evangelijos“, „Kantičkos“, keli L. Ivinskio kalendoriai bei kiti leidiniai. Šitokias

rusišku civiliniu arba pasaulietiniu šriftu (graždanskij) spausdintas knygas lietuviai vadino „graždankomis“ ir jų mažai pirkė. Buvo atvejų, kai įsismaginę moksleiviai sąmoningai sunaikindavo rusišku šriftu spausdintas nekenčiamas knygas. Mat lietuviai, būdami uolūs katalikai, rusiško šrifto įvedimą maldaknygėse neretai suprasdavo kaip valdžios siekimą paversti juos stačiatikiais.

Uždraudus lotynišką raidyną, lietuviškų knygų leidyba ypač suklestėjo Mažojoje Lietuvoje. Tačiau čia ji įgavo kiek kitokią kryptį. Iki lietuviškos spaudos uždraudimo daugiausiai knygų lietuvių kalba spausdino Karaliaučiuje J. H. Hartungo spaustuvė, Tilžės J. H. Posto ir J. Reilenderio įmonės ir kiek mažiau - Klaipėdos F. V. Horcho bei E. Vaikinio spaustuvių. Po 1864 m. daugumą lietuviškų knygų ėmė spausdinti Lietuvos pasienyje buvę Tilžės (O. Mauderodės, J. Šenkės, vėliau E. Jagomasto ir M. Jankaus) spaustuvių. Pasirodė naujos kontrafakcinės knygos. Tai tokia spaustuvinė produkcija, kurioje sąmoningai pakeičiama spausdinimo data ir vieta, siekiant suklaidinti rusų valdininkus. Būdavo parenkama kokia nors didelė paklausa turinti knyga, pvz. Maldaknygė „Aukso altorius“. Ją surinkdavo panašiu į originalą šriftu, palikdavo senus išleidimo duomenis ir išspausdindavo bent penkių ar dešimties tūkstančių egzempliorių tiražu. O knygoje užrašyta, kad ji išspausdinta Vilniuje, J. Zavadskio spaustuvėje 1862 ar 1863 m. Tokias kontrafakcines knygas mėgo ir knygnešiai, ir Lietuvos gyventojai. Jei žandarai pas kokį kaimietį rasdavo tokią knygą, šis teisindavosi, esą ją pirkęs prieš lietuviškos spaudos draudimą. Laimei, cariniai žandarai neišmanė apie spaudos techniką ir apie popierių, kuris Vilniaus spaustuviuose buvo vartojamas rankinės gamybos, o Mažosios Lietuvos spaustuvių jį gražiau atrodantį, lygesnį (tačiau žymiai prastesnį) atsiųždavo iš Vokietijos fabrikų.

Buvo ir kita Mažojoje Lietuvoje leistų spaudinių kryptis. Būtent čia pasirodė pirmieji Lietuvai skirti periodiniai leidiniai „Aušra“ (1883 m.), „Šviesa“ (1887 m.), „Varpas“ (1889 m.), „Ūkininkas“ (1890 m.) ir kiti.

Greta periodinių leidinių, Mažosios Lietuvos spaustuviuose buvo išleidžiama ir nemaža įvairių originalių, dažniausiai nedidelės apimties knygų. Jos kartu su kontrafakcinėmis ir periodiniais leidiniais buvo siunčiamos į Lietuvą. Didžiausią prekybą varė Martynas Jankus. Jis iš kitų spaustuvininkų supirkdavo nemažą įvairios literatūros ir organizuodavo jos gabenimą. Pats su ryšuliais eiti per sieną nerizikuodavo. Tai atlikdavo didysis knygnešys Jurgis Bielinis, M. Survila, bro-